

AZ ERDÉLYI UNITÁRIUS EGYHÁZ ANYAKÖNYVEI *

Amikor a MELTE (Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete) vezetősége fölkerít, hogy tartsak előadást az anyakönyvekről, megadta azt a választási lehetőséget, hogy vagy általában az erdélyi protestáns (evangélikus, református, unitárius) vagy csak felekezetem, az unitárius egyház anyakönyveiről beszéljek. Természetesen ez utóbbi sokkal kézenfekvőbb számomra, és az unitárius anyakönyveken keresztül megpróbálok némi betekintést nyújtani a református és az evangélikus anyakönyvezési gyakorlatba is, hiszen köztük átfedéseket és hasonlóságokat fedezhetünk fel.

A felekezeti anyakönyvek elnevezés alatt a polgári jog szempontjából rendszerint a lelkész által vezetett születési (keresztelési), házassági (esketési) és halálozási anyakönyveket értjük.¹ Ezeken kívül a különböző felekezetek többek közt vezettek és vezetnek bérmentési, konfirmációi, áttérési anyakönyveket, anyakönyveket a hívek állapotáról és lélekszámáról (libri status animarum, conscripcio, numerus animarum), családkönyveket stb. Egyes régi anyakönyvekben a szokásos mellett más jellegű bejegyzéseket is találunk például az elemi iskoláról, a tanítókról és lelkészekről, himlő elleni oltásokról, időjárásról stb., ami emeli az illető anyakönyv értékét.

Az anyakönyv kifejezés a latin liber matriculae-ból származik, amelynek az alapszava a mater: vagyis az anya, és ez magában hordozta azt a jelentést is, hogy az illető könyvet egy bizonyos anyaegyházköziségben hozták létre, nem pedig egy leány- vagy szórványegyházköziségben, ahol nincsen helybeli lelkész.

A felekezeti anyakönyveknek kezdetben csak egyházi jelentőségük volt, és azt a célt szolgálták, hogy a keresztelés, az esketés, a temetés stb. szertartását feljegyezzék. Jelentőségük azonban akkor nőtt meg, amikor a felekezeti anyakönyvi kivonatok a személyi állapotot igazoló okmányá váltak, amelyeknek kihatása volt az állampolgár jogaira és kötelességeire. Az anyakönyvek hasznossá váltak gyámsági kérdések megoldásában, a házasságok legitimálásának megállapításában, névváltoztatás esetén és más jogi eljárások alkalmával. Az állam számára ezek az anyakönyvek fontos adatokat szolgáltattak a kormányzási jogkör gyakorlásában, különösen a katonai besorozási listák összeállításánál, iskolai kötelezettség megállapításánál, népesedési kimutatások készítésénél stb.²

A mai értelemben vett felekezeti anyakönyvek vezetésének kezdete az 1139. laterani zsinatig vezethető vissza. Először azonban az 1545–63. évi tridenti zsinat tette kötelezővé a „parochusoknak”, hogy a megkereszteltek és a keresztszülők nevét, valamint a házastársak és a tanúk nevét a házasságkötés idejével és helyével együtt pontosan jegyezzék fel. Ez a rendelet a reformáció térhódításának el-

* Elhangzott az 1999. július 6–9 között Kolozsváron tartott Egyházi Levéltárosok Nemzetközi Konferenciáján

lenhatásaként jött létre, és általa a Katolikus Egyház jobban meg akarta erősíteni a híveivel való kapcsolatát. De még a tridenti zsinat határozatai sem szabták meg az anyakönyvek vezetésének módozatait. Nem sokkal később az V. Pál pápa által 1614-ben kiadott *Rituale Romanum* - a tridenti zsinat határozataira támaszkodva - már ötféle anyakönyv vezetését írja elő, annak formáját is meghatározva: mégpedig keresztelési, bémálási, házassági, halálórási és a hívek számát nyilvántartó anyakönyvet. A keresztelési anyakönyvek vezetésénél az előbb idézett törvény azt az újítást hozta, hogy a bejegyzés a születés idejét is pontosan feltüntette, s az ilyen anyakönyv többé már nemcsak a keresztelés, hanem a születés tényének a bevezetésére is hivatott volt. Tehát a keresztelési anyakönyvből egyúttal születési anyakönyv is lett.

A Katolikus Egyház példájára a protestáns egyházak is bevezették híveik számára az anyakönyvezés gyakorlatát.

Magyarországon 1731-ben III. Károly a róla elnevezett és Carolina Resolutio néven ismert vallási rendelettel akarta megerősíteni a Katolikus Egyházat főleg a protestáns egyházak rovására. A rendelet V. §-a elrendelte ugyan a római katolikus főesperesek felügyeletét a protestáns anyakönyvvezetés felett, a protestáns lelkészek azonban az 1608. évi bécsi és az 1647. évi linzi békekötéssel biztosított joguknál fogva, kérésre közhitelességű anyakönyvi kivonatokat készítettek.

Erdélyben a XVI. században az állam által négy törvényesen elismert vallás, „recepta religio” létezett: a római katolikus, a lutheránus, a református és az unitárius, s ennek eredményeképpen a Katolikus Egyház elveszítette dominanciáját. Kezdetben a vezető szerepet az Unitárius Egyház, majd később, Bocskai, Bethlen és Rákóczi stb. fejedelmek idején a Református Egyház vette át. Az ellenreformáció megindulása ellenére Erdélyben, mint önálló országban, a már említett Carolina Resolúciónak csak helyel-közzel lehetett érvényt szerezni, és az 1781. október 25-i türelmi rendelet 17. §-a a törvény fenn említett rendelkezését végérvényesen megszüntette. Törvény szerint csak ennek a négy felekezetnek volt joga arra, hogy anyakönyveket vezessen. A román ortodox vallás Erdélyben nem tartozott a bevett felekezetek közé, csak megtűrtként tartották nyilván egészen az 1791. évi törvényes elismertetéséig. A XVII. század végén az erdélyi román ortodoxok egy része áttért a görög-katolikus vallásra, és így ők is ugyanolyan kiváltságokban részesültek, mint a római katolikusok.

Nem lehet tudni azt, hogy az erdélyi felekezetek közül, melyik vezette be elsőnek az anyakönyvezés gyakorlatát, már csak azért sem, mivel ez nem volt általános, hanem inkább szórványos jellegű, és az illető egyházi hatóságok rendeleteitől, nem utolsósorban az egyházközség anyagi helyzetétől függött, attól, hogy egyáltalán meg tudta-e vásárolni az anyakönyvekhez szükséges papírt stb.

Tudomásunk szerint, az Unitárius Egyház legrégebbi anyakönyve a Bölöni Unitárius Egyházközségé 1723-ból, amelyet jelenleg a marosvásárhelyi Országos Levéltárban őriznek.

Eddigi kutatásaink alapján a levéltárunkban található Zsinati, Főtanácsai és Képviselő Tanácsai jegyzőkönyvek tanúsága szerint egyházunk a türelmi

rendeletet megelőzően külön nem szabályozta az anyakönyvezés gyakorlatát. A türelmi rendeletet követően azonban az anyakönyvekre vonatkozó minden Kormányzékai leiratot megtárgyalt. Ezeket körlevélben megküldte az egyházközösségeknek, felszólítva a lelkészeket a rendelkezések betartására. A Kormányzékai rendeletek a többi protestáns felekezetre nézve is kötelező érvénnyel bírtak.

Az egyik ilyen Kormányzékai rendeletet 9729 számmal adták ki 1811. december 2-án, s ez kimondja, hogy „a himlővel beoltott gyermekek és azoknak szülői nevei írássanak bé a Marticulába, s e végre a Keresztelések rubricája után, húzassék külön rubrica.”³ Ezt a rendeletet egy későbbi azzal egészítette ki, hogy az anyakönyvbe „mind a szülötteket, mind a holtakat szorgalmasan írják be, hogy az orvos átláthassa mind a bé nem oltottakat, mind a meghimlőzötteket.”⁴ A himlő elleni védekezésben, mely betegségnek annyi áldozata volt abban a korban, óriási szerepe volt a pontos anyakönyvvezetésnek, hiszen az orvosok annak alapján tudták megállapítani, kit kell még beoltaniuk.

Egy másik rendelet szerint, amit a Kormányzék 8709 szám alatt 1812. november 3-án adott ki, felszólítják az egyházat, hogy: „Az összeeskettettek, kereszteltettek és megholtak kimutatásáról a papok által felküldendő Taballákba a papok tegyék ki okát annak, hogy miért kisebb vagy nagyobb az összeeskettettek, kereszteltettek s megholtak száma ezen évben, mint az azt megelőzőben, s erre nézve nem elég arra hivatkozni, hogy azt az Isten és orvosok tudhatják, mert a papok laknak a helységekben, s ők inkább tudhatják a körülményeket is, melyek akadályoztatják a házasságokat és keresztelést.”⁵ Mindebből kitűnik, hogy a Kormányzék az egyházaktól az anyakönyvek alapján összesített kimutatásokat kért, és nem volt közömbös a demográfiai mutatókkal szemben.

A Kormányzék határozta meg azt is, hogy az anyakönyveket olyan helyen kell tartani, hogy amikor a helybeli pap hiányában más, substitutus, azaz helyettes pap keresztel, akkor a keresztelést az is be tudja írni⁶, oskolamestert erre a célra ne alkalmazzanak⁷, továbbá, ha a pap az egyik eklézsiából a másikba költözik, akkor az anyakönyvet nem szabad magával vinnie stb.

A Habsburg abszolutizmus idején, Aranyosrákosi Székely Sándor püspöknek 1852-ben bekövetkezett halála után a bécsi kormány kilenc évig megtagadta az Unitárius Egyház püspökválasztási jogát. Ezalatt Székely Mózes volt a püspökhelyettes, főjegyző, aki az anyakönyvezés gyakorlatára vonatkozóan egy indítványt tett a Képviselő Tanácsnak azzal a kikötéssel, hogy azt terjesszék fel a bécsi kormányhoz. Székely Mózes szerint „Erdélyben ahol több vallásos felekezet van, és mindenik követői közül vagynak olyanok is, akiknek rendes lakásuk olyan helységben és vidéken van, ahol, sőt annak közelében is vallásán lévő pap nincsen, s következőleg saját lakásuk helyén is jöhetnek oly körülmények közbe, amelyekben más vallású pappal kell kereszteltetniök vagy temettetniök, olyan intézkedést lehetne alkalmazni, hogy minden vallás felekezet papjánál lenne egy rendkívüli anyakönyv avégre, hogy ha más vallású szülőknek keresztelnek, vagy más vallásút temetnek, azt ezen rendkívüli anyakönyvbe írják be, nyilván kifejezve azon vallást, amelyhez maga a megholt, vagy a keresztelt gyermek szülői tartoznak, és aztán ezen keresztelést

vagy temetést, mikor az olyanokkal történik, akiknek másutt van lakásuk helye, írnia át az illető papnak, aki aztán a rendes anyakönyvbe ismét beírhatná, azon megjegyzéssel, hogy melyik helységi és vallású papnál levő rendkívüli anyakönyvbe van még beírva. Emellett ezen rendkívüli keresztelezésről és temetésről minden pap, aki hasonlókat vinne véghez, minden év végével küldene egy kimutatást az illető vallások püspökeihez.”⁸ Arra nézve, hogy a bécsi kormány Székely Mózesnek, mai szemmel vizsgálva, igen jó javaslatát elfogadta volna, nincsen tudomásunk, de tekintettel az akkori körülményekre ezt nem is feltételezhetjük.

Nincs módunk a bécsi kormánynak az anyakönyvekre vonatkozó összes rendelkezéseit felsorolni, de annyit megállapíthatunk, hogy a türelmi rendelethez a kiegészítés több, mint harminc olyan leirat érkezett egyházunkhoz, amely valamilyen formában az anyakönyvezés gyakorlatát szabályozta.

Amint láttuk, a különböző törvényes rendelkezések igazolják, hogy az állam a vallásfelekezetek anyakönyvezésre lényeges befolyást gyakorolt, és olyan szabályokat állapított meg, amelyeket a vallásfelekezetek saját egyházi szabályaik mellett többé-kevésbé pontosan követtek. Bekövetkezett fokozatosan a felekezeti anyakönyvezés teljes szekularizálódása, s ennek eredményeképpen az 1895. június 29-én kelt 60,000/895. sz. belügyminisztériumi rendelet 1895. október 1-i dátummal életbe léptette az állami anyakönyvvezetést. Erre annál is inkább szükség volt, mert a felekezeti anyakönyvek a személyi állapotnak (születés, házasság, halálozás) tanúsítására egyre kevésbé feleltek meg, hiszen midőn az államhatalom az anyakönyvvezető lelkészhez mint közhivatalnokhoz fordult, szemben találta magát a hitelvekre támaszkodó lelkésszel, s amikor az anyakönyvvezetésnél jelentkező hibákat szigorúbb ellenőrzéssel és éberebb figyelemmel akarta javítani, akaratlanul is az egyház belügyeibe avatkozott bele. Megsértette a vallásfelekezeti érzékenységet, és felébresztette az anyakönyvvezető lelkészben az engedelmséget egyháza törvényei iránt s az engedetlenséget az állami jogrenddel szemben.

Az Unitárius Egyház Levéltárában mindössze egy anyakönyv található, a Magyarszentbenedeki Unitárius Egyházközségé⁹, amelynek címe „A Sz. Benedeki Unitaria Nemes Szent Ekklésia Anyakönyve melyben az Eskettettek Kereszteltettek, Himlőbeoltattak és Temettettek feljegyzetnek”. Az anyakönyvet 1780-tól 1844-ig vezették, ellenben 1817. és 1824. közötti időszakból mindössze egy családról készültek utólagos feljegyzések. Az első lap a gyülekezet 31 férfi tagjának a névsorát tartalmazza, valószínűleg a családfőkéét. Az anyakönyv nyelve 1789-ig vegyes, azaz latin, magyar, az azt követő években pedig átvált teljesen magyarra. Az egyes rovatok fejléce 1835-ig latin, 1836-tól pedig magyar. Az oltásról szóló rovatot pedig 1825-től kezdték vezetni.

Az unitárius egyházközségek anyakönyveiket az állami anyakönyvezési törvény megjelenése után is saját levéltáraikban őrizték a 153/1950-es román elnöki rendelet és a 61. számú román belügyminisztériumi határozat megjelenéséig. A rendelkezések értelmében minden egyházközség a néptanácsokhoz kellett, hogy leadja a tulajdonában lévő anyakönyveket, ahonnan később a Román Állami Levéltárak megyei fiókjai vették át.¹⁰

A törvények végrehajtásáig két-három év telt el. Elsőnek a szebeni állami levéltár 1952-ben szólította fel az Egyházi Képviselő Tanácsot arra, hogy utasítsa a szebeni, medgyesi, dicsőszentmártoni, ádámosi, bethlenszentmiklósi, désfalvi, haranglábi, dombói, kükküllőszéplaki, szőkefalvi és magyarsárosi unitárius egyházközségek papjait a tulajdonukban lévő anyakönyvek Szebenbe való beszolgáltatására. Egy évvel később a marosvásárhelyi állami levéltár, valamint a Kolozsvár székhelyű Kolozs Tartomány Állami Levéltára is hasonló intézkedésre sűrgette egyházunkat. Az előbbi esetben a Magyar Autonóm Tartomány területén lévő egyházközségeknek kellett Vásárhelyre vinniük anyakönyveiket, az utóbbi esetben pedig a Kolozs Tartomány területén lévő rajonokból, kivéve Naszód, Beszterce, Bethlen, Dés, Zilah, Torda és Enyed rajonokat.¹¹

Hasonló sorsra jutottak a többi erdélyi felekezetek anyakönyvei is.

Az 1989-es változások eredményeképpen az 1996-os új Román Országos Levéltári Törvény adta lehetőségek kiszélesedtek, és így olyan anyaghoz is hozzáférhet a kutató, amelyek korábban el voltak zárva előle. Reméljük, hogy lesz lehetőség arra, hogy ha az egyházi anyakönyveket nem is szolgáltatják vissza jogos tulajdonosaiknak, legalább mikrofilm másolatokban mindent megkaphatnak az igénylő felekezetek.

Jegyzetek

¹ vö: Makay Béla: Felekezeti anyakönyvek. in: Magyar jogi lexikon. III. köt. Szerkesztette: Dr. Márkus Dezső. Bp. 1900. 550–558. p.

² vö. Liviu Moldovan: Registrele Confesionale de stare civilă din Transilvania. in: Revista Arhivelor - Seria nouă - 1. București 1958. 160. p.

³ Mikó Lőrincz: Az Unitárius vallás közönség Egyházi Törvényei. (Kézirat az Unitárius Egyház Levéltárában, Kolozsvár) 384.Canon.

⁴ uo: 655. Canon.

⁵ uo: 399. Canon.

⁶ uo: 598. Canon.

⁷ uo: 650. Canon.

⁸ uo: 903. Canon.

⁹ Magyarszentbenedek (Szentbenedek, Marosszentbenedek Sînthenedic) Fehér megyében, Marosújvártól 20-km-re található település. Ma az unitáriusok létszáma 18 főt tesz ki.

¹⁰ Liviu Moldovan: i.m. 159. p.

¹¹ lásd: 962/1952, 504/1953, 712/1953 számú leiratok. Lt. jelzetű iratcso-
mó. Unitárius Egyházi Levéltár, Kolozsvár

AZ UNITÁRIUS ELIT STRATÉGIÁI (1575–1603)

Tanulmányomban arról szeretnék beszélni, hogy az 1575 és 1603 közötti időszakban milyen hatások érték az erdélyi unitárius nemességet, és hogyan reagált a változásokra. A politikai elit vallását vizsgálva azonban több komoly nehézséggel kell szembenézni. Először is a kevés forrásanyag miatt igen nehéz megállapítani a nemesek felekezeti hovatartozását. Ráadásul az nem elég, ha egy adott pillanatban ismerjük valakinek a vallását, vagy egy család egyik tagjának a vallását, mert erre az időszakra fokozottan jellemző a vallásváltoztatás. Így lehet, hogy akit mi buzgó katolikusnak ismerünk, arról kiderül, hogy élete nagyobb részében unitárius volt. Az áttérés időpontját sokszor probléma pontosan meghatározni. Az elismerten unitárius nemesek esetében pedig a további kategorizálás okoz nehézségeket. Az megállapítható, hogy a nemesség az egyház radikális szárnyát alkotta. A nemesek radikalizmusa sem egy úton haladt, az ismert esetek, Eösy András, Gerendi János, a Kornisok, a szombatosok eszméi sok mindenben eltérőek.¹ Ezért én nem is teszek kísérletet a kategorizálásra. Az unitárius kifejezést, mint gyűjtőfogalmat használok, és nem az eszmei fejlődésről, hanem az unitárius nemesi elitet ért változásokról szeretnék beszélni.

Egy spanyol jezsuita, Alfonso Pisa, Bekes Gáspár fellépését elemezve, érdekes megállapítást tett: Szerinte Bekes akciójának nemcsak politikai, hanem vallási indítékai is voltak, unitáriusok fogtak fegyvert katolikusok ellen.² Ez csak ügyes propagandafogás, amely a vezérek vallása és a seregük, ill. az általuk képviselt ügy között egyenlőségjelet tesz. A valóságban mind a két sereg meglehetősen heterogén volt. Bekes oldalán több unitárius harcolt, de a Habsburg uralkodó támogatásával összetoborzott seregben minden felekezet képviselői megtalálhatóak. Ugyanígy Báthory zászlója alatt is vannak unitáriusok. A fejedelemnek sikerült saját pártján megtartani a kor egyik legtekintélyesebb tanácsosát és katonáját, Hagymássy Kristófot, akinek példáját sokan követték. Báthory oldalán volt Kornis Gáspár, a család másik ágából Kornis Farkas és Mihály. Itt tűnt ki először egy vakmerő haditettével Székely Mózes is.³

A Báthory - Bekes konfliktus jól mutatja, hogy a politikai elit nem vallási szempontok szerint hozta meg a döntéseit. Ekkor az elit jelentős hányada még unitárius volt, és nem a vallás védelme volt az elsődleges szempont. Azonkívül túlzottan eltérőek voltak a politikai és családi érdekeik ahhoz, hogy a közös vallás rendező elvévé válhasson. Számos unitárius nemest Báthory emelt magas pozícióba, pl. Wass György kolozsi főispán, Kornis Farkas és Petky Mihály Udvarhelyszék királybírója lett.⁴

Bekes személye és politikája megosztotta az unitárius nemességet. Ha Bekes mellé állnak, az nem azt jelentette, hogy unitáriust választanak egy katolikus ellenében, hanem, hogy a török veszély árnyékában a Habsburg barát politikát fogadják el. Bekes mint homo novus, gunyoros modorával és erősza-